

Sociologie rodiny. Ku knihe Iva Možného

L'UBA KRÁL'OVÁ*

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, SR

The Sociology of Family. Ivo Možný

Abstract: Ivo Možný's latest book *The Sociology of the Family* offers the reader a complex picture of the sociology of the family, both in the world and in the Czech Republic, outlining its historical development and its prospects for the future. Možný also looks at the institution of the family in modern and post-modern societies and asks whether the family today is in crisis. His optimistic conclusion is that it is not, since "this civilisation will never abandon" such a convenient institution as the family.

Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 3: 333-342)

Z pôvodnej českej tvorby vydalo Sociologické nakladatelství (SLON) v Prahe v roku 1999 v knižnici Základy sociologie prácu Iva Možného *Sociologie rodiny* [Možný 1999]. V predslove knihy Jan Keller uvádza, že vytvorením edičnej rady Základy sociologie v rámci vydavateľstva SLON sa Česká republika vďaka Grantovej agentúre ČR postupne približuje k štandardu samozrejme pre dve až tri najvyspelejšie európske krajiny v podpore vydávania pôvodných prác. Na Slovensku si môžeme len trpkopovzdychnúť a v dobrom závidieť. K dôstojným reprezentantom danej knižnice zaiste patrí i *Sociologie rodiny* Iva Možného.

Profesor Možný, zakladateľ a doyen súčasnej brnenskej sociologickej školy, podľa Miloslava Petrúška [1997] „reálnej, fungujúcej a perspektívnej“, zakladateľ Školy, neskôr Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne a jej terajší dekan, je autorom množstva časopiseckých štúdií o kohabitantných vzťahoch v brnenskej populácii 80. rokov, o manželskej láske a manželskom konflikte ako sociálnych konštruktoch, o nezamestnanosti a starobe, ako aj o mnohých iných problémoch. Hlavne je však autorom kníh, ktoré zanechali stopu v českom myslení a obohatili klenotnicu československej sociológie v 80. a začiatkom 90. rokov. Mám na mysli *Rodinu vysokoškolsky vzdelaných manželů* [Možný 1983], *Moderní rodinu (mýty a skutečnosti)* [Možný 1990] a *Proč tak snadno...* [Možný 1991]. Esejistický, čítavý štýl, podložený množstvom argumentov a faktov, činia z Možného kníh pútavú literatúru pre najnáročnejšieho čitateľa. Najnovšia Možného kniha, recenzovaná *Sociologie rodiny*, je ďalším trblietavým kameňom zapadajúcim do mozaiky Možného myslenia a zároveň vyplňajúcim prázdne miesto knižnej produkcie v oblasti sociológie rodiny.

V prvej kapitole sa autor zamýšľa nad klasickým ponímaním rodiny ako morfostatickej inštitúcie, ktoré prevládalo v sociológii XIX. a prvej polovice XX. storočia. V súlade s takýmto názorom „mala rodina chrániť svojich členov, nemeniť svoj tvar, vnútorné usporiadanie ani habitus a zmeny vo svojom okolí vyrovnávať“, čím stabilizovala spo-

---

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Luba Král'ová, PhD., Katedra politologie Filozofické fakulty Prešovské univerzity, 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika, fax +421 91 731 344, e-mail kralova@unipo.sk

ločnosť proti anómii. Od konca prvej svetovej vojny sa rodina podstatne zmenila a stále sa mení. Ivo Možný uvádza, že sa nemení marginálne, ale vo svojich najzákladnejších charakteristikách. Tým bol otrasený koncept rodiny ako morfostatickej inštitúcie. Dnes už nejednotná sociologická teória rodiny, pretože neexistuje jednotná „rodina“.

Druhá polovica XX. storočia znamená prelom vo vývine rodinných foriem vo vyspelých industriálnych krajinách západnej Európy a severnej Ameriky. V kresťanskom kultúrnom okruhu stratila rodina monopol na legitímny sex, pričom monogamická párová rodina ostala inštitucionalizovanou legitimáciou reprodukčného aktu. Zároveň manželstvo stráca monopol na plodenie a socializáciu detí.

V kapitole *Klasické teórie rodiny* Ivo Možný predstavuje prototeoretické a teoretické myslenie o rodine v XIX. storočí v učení historicko-právnej školy a školy sociálnych kritikov a reformátorov, ako aj v učení Émila Durkheima. Francúzsky empirický sociológ Frédéric Le Play svojím dielom *Európski robotníci* založil empirickú sociológiu rodiny. Ivo Možný predstavuje Le Playovu popisnú monografickú metódu a jeho metodológiu ako prínosnú hlavne kvôli prehĺbeniu presvedčivosti argumentov sociálnych reformátorov v XIX. storočí a uvádza zároveň tri Le Playove typy rodín (patriarchálna, nestabilná a rozvetvená rodina – *famille souche*). Le Play sa preslávil hlavne popisom typu *famille souche*. Preklad pojmu *famille souche* je do češtiny a slovenčiny nejednotný. Českí sociológovia a demografi ho prekladajú ako kmeňová (doslovný preklad) alebo rozvetvená rodina, slovenská etnografička Soňa Švecová prekladá daný pojem aj ako jednonástupnícka rodina, s čím niektorí autori polemizujú (Horská).

Pre reflexiu českej sociológie je zaiste prínosná Možného analýza českej sociológie rodiny, najmä vklad T. G. Masaryka, Ch. Masarykovej, E. Chalupného, I. A. Bláhu, O. Machotku, Z. Ullricha a F. Uhlířa na poli danej aplikovanej sociológie. Jej vývoj sa v Československu umelo prerušil v 50. rokoch s prerušením vývoja sociológie vôbec.

Bolo to o to smutnejšie, že práve v 50. a 60. rokoch v Európe a v USA sociológia naberá svoj druhý dych vo forme veľkých teórií štrukturálneho funkcionalizmu, teórií sociálnej výmeny, teórií systému a symbolickej interakcie. Ivo Možný predstavuje známe Parsonsovo a Balesovo ponímanie rodiny. Parsons od Balesa preberá rozlíšenie dvoch druhov sociálneho vodcovstva (expresívne a inštrumentálne) a prenáša ho do rodiny prostredníctvom mužskej inštrumentálnej a ženskej expresívnej sociálnej roly. Talcott Parsons sa podľa Iva Možného pokúsil vo svojej ambicióznej teórii rodiny integrovať tri veľké skupiny problémov: skupinovú dynamiku nukleárnej rodiny, záhadu tabu incestu a funkciu vrstovníckych skupín adolescentov. Počiatočný famózný úspech Parsonsovho teoretického systému vystriedala vzápätí ostrá kritika na jeho adresu, aby sa na počiatku 90. rokov spoločenská klíma naklonila naspäť k neoštrukturalizmu a neokonzervativizmu. Rodina sa dnes opäť chápe ako stabilný prístav vo svete individualizmu a konzumizmu.

Komplementárnou reakciou na štrukturálne funkcionálnu teóriu rodiny bola teória manželskej rodiny Williama J. Gooda. Zatiaľ čo pre Parsonsa je rodina predovšetkým sociálnou skupinou a inštitúciou sociálnej štruktúry, Gooda zaujíma rodinný život ako weberovský ideálny typ, ako ustálený vzorec rodinného správania. Ustálený vzorec rodinného správania chápe Goode ako syndróm symptómov vhodných pre priemyselnú spoločnosť, čo ale neznamená, že priemyselná spoločnosť deštruovala veľkú svornú tradičnú rodinu. Goode ako jeden z prvých dekonštruoval mýtus o zlatom veku tradičnej rodiny a vyslovil hypotézu, že manželská rodina sa objavila v západnej Európe dávno pred industrializáciou a pravdepodobne práve ona umožnila principiálne odlišný vývoj

európskej civilizácie od civilizácií islamu, Číny, Indie, Egypta. Manželská rodina dynamizovala našu civilizáciu oproti iným geografickou a sociálnou mobilitou. Europocentrizmus Gooda je však odvrátenou stranou Goodeho teórie. Bol presvedčený o potrebe vývozu európskej manželskej rodiny do celého sveta (*Svetová revolúcia a rodinné vzorce*) a týmto europocentrizmom šťastie dehonestoval svoju teóriu.

Napriek svojim ohraničeniam patria T. Parsons a W. Goode podľa Iva Možného k najvýznamnejším moderným klasikom rodinnej teórie.

Najdôležitejším obmedzením Parsonsovej teórie bol koncept atomizovanej nukleárnej rodiny ako univerzálnej a jedine funkčnej stavebnej jednotky modernej spoločnosti. Britskí a americkí empirickí sociológovia (M. Young, P. Willmott, P. Townsend, C. Rosser, Ch. Harris, E. Littwak a I. Szelenyi) svojimi empirickými výskumami dokazujú, že medzi širšími rodinnými vzťahmi a industriálnou spoločnosťou nie je principiálny nesúlad a izolovaná dvojgeneračná nukleárna rodina nie je pre demokratickú priemyselnú spoločnosť výlučne funkčná. Rozšírené rodinné vzťahy nie sú v tejto spoločnosti podľa Littwaka zábranou profesionálnej a geografickej mobility, práve naopak podpora rodičov pri sociálnom vzostupe mladej rodiny je podstatná a častá.

V tretej kapitole *Teórie rodiny po rozpade klasických teórií* sa autor zamyšľá nad nevyhnutnosťou ústupu štruktúrneho funkcionalizmu, ktorého konsenzuálny charakter vyhovoval dobe všeobecného rastu a západnej prosperity, no nie obdobiu spoločenskej krízy 70. rokov. Tento dominantný sociologický smer 50. a 60. rokov v západnom svete vystrieda symbolický interakcionizmus, teória výmeny, fenomenológia, všeobecná teória systému, teória sociálnej konštrukcie reality, sociobiológia a teórie konfliktu. Ivovi Možnému sa v tejto kapitole na krátkej ploche podarilo vystihnúť paradigmatickú podstatu daných teórií a ukázať ich prienik do sociológie rodiny.

Základná dvojica pojmov v teórii výmeny – náklady a výnosy – je predstavená Ivom Možným vo vzťahu k sociálnemu, a teda i rodinnému kontextu prostredníctvom takých premenných, ako sú láska, status, či faktu relatívneho úžitku a dvoch úrovní porovnávania, ale i rozvodového správania. Pre teórie systému predstavuje rodina komunikačný systém v rodinnom procese. Symbolický interakcionizmus obohatil sociológiu rodiny konceptom sociálnej roly. Berger a Kellner považujú sobáš za nomickú ruptúru v živote jednotlivca. Pri analýze teórií konfliktu Ivo Možný s ironickou nostalgiou skúma ich tri zdroje a tri súčasť. Troma zložkami teórií konfliktu sú marxizmus, freudizmus a feminizmus, troma zdrojmi dielo Ralfa Dahrendorfa, predstaviteľov frankfurtskej školy a francúzskeho neomarxizmu. Francúzsko však významnejšie prispelo k rozvinutiu širšieho prúdu radikálneho a kritického myslenia nepriamo prostredníctvom francúzskej historickej školy *Annales*. Škola *Annales* významne podnietila historické bádania rodiny i v anglosaskom svete. Historickí demografi a sociológovia prvýkrát podali obraz súkromného života, rodiny a spoločnosti v Európe v novej historickej perspektíve, opierajúcej sa o množstvo historických a demografických údajov vo vzájomnom prepojení. Vyvrátili mýtus o súdržnej, viacgeneračnej rodine s mnohými deťmi v stabilnej tradičnej spoločnosti a ukázali, že je to mylný retrokonštrukt bez opory v historickej skutočnosti. Tradičná rodina bola takmer rovnako nestabilná ako je moderná, len namiesto rozvodov bola zdrojom nestability vysoká úmrtnosť.

Kritická či konfliktná teória čerpá podnety z marxistickej teórie vyvlastnenia. „Kapitalizmus najprv vyvlastnil“ podľa Lasha „robotníkovú pracovnú silu, potom vyvlastnil i jeho pracovnú schopnosť a kvalifikáciu tým, že prácu rozdrobil a automatizoval a súběž-

ne s tým vyvlastňoval i jeho súkromie a rodinu“. Collins uvádza do sociológie pojmy erotické a generačné vlastníctvo a vlastníctvo domácnosti.

Sociobiológia ovplyvňuje sociologické myslenie od prelomu 70. a 80. rokov a tak tiež narušila niekoľko mýtov. V prvom rade vyvrátila stereotypné presvedčenie o tom, že párová monogamická rodina je „prirodzeným nástrojom“ ľudskej reprodukcie. Zároveň spochybnila názor, že základnou sociálnou väzbou v rodine je vzťah muža a ženy a dokázala, že je ním vzťah matky a dieťaťa. Sociobiológia narušila aj aspirácie živene hlavne feministickými autorkami na zmenu sociálnych rolí muža a ženy v rodine i v spoločnosti. Ukázala, že rodové rozdiely medzi mužským a ženským svetom boli vtláčané do ľudskeho genetického kódu milión rokov pred neolitickou revolúciou. Ich funkčnosť začalo spochybňovať až posledné storočie a to je pre zmenu genómu „podprahový časový úsek“, píše Ivo Možný. Nebude vôbec ľahké zmeniť ho.

Tretia kapitola uvádza sociologické smery a paradigmy, ktoré formovali európske a americké myslenie v druhej polovici XX. storočia. Množstvo uvádzaných predstaviteľov do istej miery komplikuje čítanie, no predpokladám, že recenzovaná kniha je písaná aj ako učebnica sociológie rodiny, preto je to pochopiteľné. Tak, ako celá kniha, i daná kapitola je napísaná kompetentným znalcom, pohybujúcim sa rodinným priestorom ako ryba vo vode.

Vo štvrtej kapitole si autor vytýčil za cieľ zodpovedať otázku, prečo je rodina základným kameňom sociálnej nerovnosti. Sociologická reflexia pozná dve principiálne odlišné teórie chápania nerovnosti v spoločnosti. Marxova teória tried je perspektívou vývoja priemyselnej spoločnosti k maximálnej rovnosti, Parsonsova teória stratifikácie zdôvodňuje fatalitu nerovnosti. Zaiste by sme mohli dodať k Parsonsovi celú plejádu elitárov, ktorí chápu nerovnosť ako prirodzený stav spoločnosti. Od Fichteho, cez Nietzscheho, až po Moscu a Pareta. Medzi tieto dve krajné výkladové schémy zasadil Možný weberovskú tradíciu stavovskej prestíže, Bourdieuhu koncepciu sociálneho, symbolického a kultúrneho kapitálu v 70. rokoch a Beckov názor z 90. rokov o postupnom vytrácaní sa vertikálnej stratifikácie či triednych rozdielov na základe všeobecne dostupného konzumu, unifikovaného životného štýlu a individualizovaných životných šancí. Wrong koncom 70. rokov hovoril o nerovnosti bez stratifikácie a Stockman v 90. rokoch zdôrazňoval príbuzenskú kontinuitu.

Na stránkach danej kapitoly Možný uvádza názory rozličných autorov na to, či môžu manželia prináležať k rôznym spoločenským triedam. V sociológii existujú dve kladné a dve záporné odpovede.

Podľa Goldthorpa a Bourdieuhu nemôžu, pretože jednotkou triednej analýzy je rodina, pričom najspoľahlivejším indikátorom postavenia rodiny je postavenie muža. Podľa iných autorov manželia prakticky veľmi často patria k rozličným triedam, pretože jednotkou stratifikácie je individuum. Podľa Brittena a Healtha je jednotkou stratifikácie rodina, no zaraďuje sa na rebríček sociálnej stratifikácie na základe kombinácie zamestnania muža a ženy. Východiskom štvrtého modelu je požiadavka, aby sa prestalo abstrahovať od pohlavia pri stratifikácii profesií, pretože manželia sú si obvykle rovní. Podľa feministiek zas manželia a manželky tvoria samostatné, proti sebe stojace triedy, pričom manželky, hlavne vtedy, keď pracujú doma, sú svojimi manželmi vykorisťované. Do poslednej skupiny Stockman podľa Možného radí tie postoje, ktoré prostredníctvom veľkej individualizácie šancí v 90. rokoch považujú stratifikačné rozdiely za prekonané. Zároveň však

sám poukazuje na to, že spoločnosť percipuje spoločnosť ako triedne rozdelenú, a preto považuje debatu o stratifikačných rozdieloch za neuzavretú.

Ivo Možný v danej kapitole uvádza zaujímavý General Register's standard classification of occupations britskej sociológie, ktorý delí všetky povolania do piatich tried. J. E. Godthorpe dokazuje, že najvyššiu homogamiu vykazujú najvyššie a najnižšie sociálne triedy. Príslušníkov odlišných sociálnych tried vymedzuje aj odlišný sobášny vek, otehotnenie pred 20. rokom nevesty, preferencia dojčenia pred umelou výživou, počet detí v rodine, prítomnosť manžela pri pôrode, dojčenská úmrtnosť, ako i úmrtnosť v strednom a vyššom veku, rozdielna starostlivosť o deti, rozdielne vzdelanostné šance.

Významný pohľad na vertikálnu stratifikáciu priniesla podľa Iva Možného kontroverzná kniha R. Herrensteina a Ch. Murraya *Zvonová krivka: Inteligencia a triedna štruktúra v živote Američanov*, v ktorej autori zavádzajú nový sociologický pojem, a to kognitívne triedy. Podľa spomínaných dvoch amerických autorov v interpretácii Iva Možného hierarchia kvalifikácie získanej vzdelaním a hierarchia schopnosti učiť sa, teda inteligencie, sa k sebe neuveriteľne priblížili. Keďže informačná spoločnosť vitálne závisí na vysoko kvalifikovaných odborníkoch, platí ich zodpovedajúcim spôsobom tak, že sa z nich stáva nielen vzdelanostná, ale i ekonomická elita. Inteligencia, vzdelanie a sociálno-ekonomický status sa k sebe v informačnej spoločnosti veľmi tesne priblížili. Intelektuálne schopnosti sa premenili na statusovú zložku. Podľa Herrensteina a Murraya kognitívne triedy začínajú vytvárať dominantu stratifikačného systému, pričom jednotlivé kognitívne triedy sa od seba stále výraznejšie vzdiaľujú, až hrozí, že sa uzavru ako kasty.

Triedna výkladová schéma sociálnej nerovnosti považuje za základnú jednotku nerovnosti rodinu, stratifikačná zas jednotlivca. Sociológia rodiny preto skôr vychádza z triedneho hľadiska a tvrdí, že rodina je zdrojom nerovnosti šancí. Je jednotkou nerovnosti prítomnej, ale i zdrojom nerovnosti reprodukovanej do budúcnosti.

Piatu kapitolu *Založenie rodiny: sobášny trh, láska a sex* začína Možný definovaním rodiny v širokom zmysle: Rodina je „inštitucionálne zaistenie ľudskej reprodukcie, legítimne v danej spoločnosti“. Keď Goode vyjadruje presvedčenie, že manželská rodina sa stane univerzálnym spôsobom inštitucionálneho pokrytia ľudskej reprodukcie, vychádza z kresťanskej tradície, implikujúcej nezrušiteľnosť manželského záväzku. Možný pripomína, že sobášny trh je samozrejme metaforou, poukazujúcou na sociálny priestor stretávania a vytriedňovania párov. Bourdieu ale napríklad nehovorí o priestore, ale o procese a nazýva ho matrimoniálnou stratégiou. Teória sobášneho trhu vzniká v sociológii v 70. rokoch XX. storočia v rámci školy teórií sociálnej výmeny, opierajúcej sa o predpoklad racionálnej voľby a o model komplementarity potrieb psychológa Winscha. Podľa Winscha sa priťahujú protikladné typy partnerov.

Jedna z prvých sociologických teórií výberu partnera Kerckhoffa a Davisa sa pokúša prekonať Winschov princíp komplementarity dvojstupňovou teóriou filtru pri výbere partnera. Murstein po ďalšom empirickom testovaní počíta s trojstupňovým výberom a nazýva svoj model stimulus-value-role (SVR) theory. Paralelne sa rozvíjala teória Lewisa, opierajúca sa o školy sociálneho konštruktivismu a komunikačné teórie. R. K. Merton však ako jeden z prvých sociológov poukázal na fakt výberu partnera v situácii nedostatku, čím vysvetľoval rozdiely medzi normami a reálnymi praktikami výberu, určenými nielen pravidlami, ale i danými podmienkami. O ekonomickú teóriu sa oprela Oppenheimerová, ktorá zaujímavo porovnáva model pracovného trhu so sobášnym trhom. Uvádza ich podobnosti a odlišnosti. Pracovný a sobášny trh sa navzájom zásadne odlišujú systé-

movou rolou veku partnerov na sobášnom trhu. Oppenheimerová hovorí o rodovej diferenciácii odkladania sobáša, ktorá sa prejavuje v diferenciácii nákladov vo forme strategických príležitostí. Pre mladú ženu z hľadiska jej sobášnej stratégie to znamená, že s každým novým rokom z potenciálnych ženíchov pre ňu jeden ročník ubúda. Táto logika však podľa Oppenheimerovej platí len pre tie ženy, ktoré nemajú profesionálne ambície, dosiahli nízky sociálno-ekonomický status a majú skromné nároky na partnerov status. Pre ženy, ktoré na manželskom trhu sociálno-ekonomický vzostup nehľadajú, hodnota manželstva klesá s mierou ich profesionálneho úspechu. Rozumným sa pre ne stáva posun sobášneho veku na neskôr. Oppenheimerová zistila, že ženy, ktoré sa vydávajú po 29 rokoch, si berú v priemere mladších partnerov. So stúpajúcim vekom nevesty stúpa hypogamia na vyprázdnenom manželskom trhu. Pribúdajúci vek ale nezužuje dramaticky množinu potenciálnych partnerov pre kvalifikované ženy.

Jednou zo súčastí piatej kapitoly recenzovanej knihy je aj analýza sociálnych a kultúrnych determinánt výberového párovania (susedstvo a teritoriálna blízkosť, veková, etnická, rasová, náboženská, vzdelanostná a triedna homogamia).

Zaujímavým paragrafom piatej kapitoly je aj analýza meniacich sa kultúrnych vzorcov v priebehu troch sexuálnych revolúcií. Edward Shorter vo svojej knihe *Zrod modernej rodiny* (Naissance de la famille moderne) [Shorter 1977] hovorí o dvoch sexuálnych revolúciách (prvá – v XVIII. storočí, druhá v 60. rokoch XX. storočia). Možný hovorí o troch. Prvá sexuálna revolúcia založila jednotný kultúrny vzorec európskeho sexuálneho správania v priebehu prvého tisícročia nášho letopočtu a je spojená so šírením kresťanstva. Revolúciou ju nazývame preto, že významne modifikovala staré antické mravy a judaistické tradície patriarchálnej rodiny. Toto rôznorodé dedičstvo zjednotila na pôdoryse prísnej monogamie párovej rodiny s tabuizovaným incestom, tabuizovanou homosexualitou a rozlíšenou legitímnou a nelegitímnou reprodukciou. Druhú sexuálnu revolúciu umiestňuje Ivo Možný do druhej polovice 16. storočia, kedy sa podľa neho objavuje vysoké hodnotenie sexuality a výrazné zvýšenie počtu nemanželských pôrodov s vrcholom okolo roku 1590.

Na rozdiel od Možného E. Shorter v spomínanej knihe na množstve historických faktov uvádza, že nárast úrovne sexuálnej aktivity pred manželstvom a nárast nelegitímnych pôrodov sa objavuje až koncom XVIII. storočia, čo on nazýva prvou sexuálnou revolúciou z hľadiska predmanželského sexu v kresťanskej Európe.

Tretia sexuálna revolúcia u Možného sa prekrýva s druhou sexuálnou revolúciou, popísanou Shorterom, keď ide o 60.-70. roky XX. storočia. Podľa Možného túto revolúciu síce podmienili sociálne determinanty, a to hlavne postup sekularizácie, vzrast úrovne sociálneho zabezpečenia a životnej úrovne, zvýšenie vzdelania žien a ich ekonomickej nezávislosti, ale odštartovali ju nebývale účinné a všeobecne dostupné antikoncepčné prostriedky. Táto sexuálna revolúcia radikálne odmieta monopol manželstva na sex, emancipovala podľa Možného sex nielen od reprodukcie, ale aj od romantickej lásky a učinila ho plne legitímnym zdrojom slasti a novou oporou ľudskej identity. Táto posledná sexuálna revolúcia nebola revolúciou navýsosť mužskou ako predchádzajúce dve, skôr naopak. Feminizmus aklamoval právo ženy na autonómne rozhodovanie o vlastnom tele a hlavne o materstve.

V šiestej kapitole začrel autor do súdka vzťahu rodičov, dieťaťa a procesu socializácie v rodine. Hoci obdobie aktívneho rodičovstva zaujíma len dve alebo tri zo všeobecne rozlíšených siedmich či ôsmich fáz rodinného vývojového cyklu, od narodenia prvého

dieťaťa ostáva rodičovstvo organizačným princípom životného cyklu rodiny. Možný daný prechod argumentačne skvele zdôvodňuje na základe štyroch aspektov Rossiovej.

Rodičovstvo je prechod v živote manželských dvojíc, ku ktorému dochádza mimovoľne pod silným kultúrnym tlakom. Daný prechod je na rozdiel od iných životných rozhodnutí nerevokovateľný, a preto zlomový. Ako poznamenala Alice Rossi, nikdy sa nestávame „ex-rodičmi“. Dokonca i tie fázy rodinného cyklu, ktoré mu predchádzajú, sa k rodičovstvu latentne vzťahujú. Rodičovstvo prestáva byť v postmodernej dobe fatálnym údelom. Je autonómny, dobrovoľným aktom dvoch individuí. Postindustriálna spoločnosť sa stala zároveň spoločnosťou s malým počtom detí, preto je starnúcou spoločnosťou. Zmeny vo vzťahu k rodičovstvu sa paradoxne presunuli skôr k obhajobe slobodných, máloдетných a starých občanov, ako rodín viacдетných, čo pôsobí ako spätná väzba na znižovanie pôrodnosti. Tento tragický paradox sa snažil vyriešiť Stein Ringen vo svojej knihe *Občania, rodiny a reforma* z roku 1997, v ktorej navrhuje dať volebné právo i deťom s tým, že do ich plnoletosti bude delegované ich rodičom alebo tomu rodičovi, ktorý sa o nich stará. Možný komentuje Ringenom navrhovanú politickú reformu slovami, že by nebola v histórii modernej demokratickej spoločnosti prvou z „nemysliteľných reforiem, ktoré nakoniec učinili nemysliteľným stav, ktorý reformovali“.

Rodičovstvo chápe Možný aj ako široký koncept s podstatne odlišným obsahom podľa fáz rodinného cyklu. Fázy rodinného cyklu systematizuje do štyroch aspektov podľa Alice Rossiovej, no konkretizuje na českej skúsenosti a vlastných výskumoch. Niektoré empirické údaje Možný už komentoval vo svojich predchádzajúcich knihách, najmä v *Rodine vysokoškolsky vzdelaných manželů* v roku 1983 a v unikátnom diele *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)* z roku 1990. Azda by bolo vhodnejšie dokladovať rodinné správanie v Čechách na konci 90. rokov novými overenými skutočnosťami. No jedno nemožno profesorovi Možnému uprieť. Hoci sa recenzovaná kniha neopiera o jeho vlastné sociologické výskumy rodinného správania českej populácie z konca 90. rokov, patrí bezosporu k súčasným doyenom a obnoviteľom tradícií českej sociológie rodiny z obdobia buržoáznej Československej republiky a povojnovej brnenskej sociologickej školy. Založil a vybudoval v Brne českú školu sociológie rodiny, ktorá bola plodná hlavne v 80. a začiatkom 90. rokov. V súčasnosti sa zameranie brnenskej sociologickej školy postupne mení. Je rovnako svojbytnou, no záujmy jej protagonistov sú dnes omnoho širšie. Venujú sa problematike rodiny a demograficko-populačným trendom, či problémom staroby (Možný, Rabušic), no čoraz viac ekologickej sociológii (Keller, L. Musil), problémom nezamestnanosti, chudoby, anómie transformácie a sociálneho štátu (Mareš, Rabušic, L. Musil), sexuálnemu správaniu adolescentov (Rabušic, Kepáková), metodologickým a iným problémom všeobecnej sociológie (Keller, Marada), sociológii byrokracie a organizácie (Keller)...

Aj keď *Sociologie rodiny* Iva Možného neprináša najnovšie empirické údaje rodinného správania českej populácie, zdá sa, že isté skutočnosti ostali platné aj po dvadsiatich rokoch. Trvalý pokles pôrodnosti od počiatku 60. rokov, s výnimkou baby-boomu v 70. rokoch, bol v českej populácii spôsobený skôr presunom od dominantného modelu rodiny s dvoma deťmi k rodine jednodetnej ako vzostupom bezdetnosti. Charakteristické to bolo pre vysokoškolsky vzdelané ženy, ktoré sa často rozhodovali mať jedno statusové dieťa. To isté platí aj v súčasnosti. Možný okrem iného podáva v danej kapitole aj biologické, psychologické a sociologicko-kultúrne vysvetlenie incestu. Veľmi prehľadne je v danej kapitole predstavená Meadova, Freudova a Piagetova teória socializácie.

V siedmej kapitole *Rodina, domácnosť a ekonomika* zaujíma autora miesto zamestnanej ženy v rodine. Na začiatku kapitoly vysvetľuje rozdiel medzi prácou a zamestnaním a uvádza údaje Svetovej organizácie práce. Podľa jej odhadov pripadajú na ženy, ktoré tvoria približne polovicu ľudstva, dve tretiny odpracovaných hodín, desať percent vyplatených miezd a jedno percento vlastníctva majetku. Nerovné postavenie ženy v spoločnosti až v dvadsiatom, sebauvedomovacom storočí, vyvolalo vznik feministického hnutia, ktoré v dobe svojej expanzie v 70. rokoch XX. storočia zdôrazňovalo ekonomickú nezávislosť žien, spätú s ich zamestnaním a vlastným príjmom. Do spoločnosti vstupovala prvá generácia žien, pre ktorú bolo vysokoškolské vzdelanie obvyklé a ktorá si nárokovala ekonomickú nezávislosť na svojich manželoch. Dovedená *ad absurdum* feministická požiadavka zrieknutia sa materstva ako ženského údely nezarezovala v širšej ženskej populácii. Feministkám sa nepodarilo presvedčiť ženy, že ich vyslobodenie spočíva v oslobodení od materstva, ony samy sa v 80.-90. rokoch uchýlili k materstvu.

Okrem feministického stanoviska k zamestnanosti žien uvádza Možný aj konzervatívne, neokonzervatívne a egalitárne stanovisko. Pioniermi egalitárneho modelu boli dvoj kariérové rodiny. Dvoj kariérová rodina predstavuje úspech založený na schopnostiach páru, ktoré však nie sú v populácii bežné. Riešením je i dvoj osobná kariéra, kedy pár rieši inkompatibilitu úspechu v práci a pri výchove detí tak, že sa obidvaja rozhodnú podporovať kariéru jedného z nich. Slabinou tejto stratégie je, že čím je jeden z páru úspešnejší, tým je náchylnejší k zrade druhého partnera. Najrozšírenejšou dvojicou súčasnosti sú dvoj príjmové rodiny. Ich popisom v československých pomeroch sa Ivo Možný zaoberá hlavne vo svojej práci *Rodina vysokoškolsky vzdelaných manželů*. Jedným z najzaujímavejších zistení tejto porovnávacej štúdie dvoj príjmových rodín (250 vysokoškolsky vzdelaných manželov a 100 kvalifikovaných robotníkov) je „prípád stratenej legitimácie“. Svoju legitímnosť stráca v manželskom páre skôr muž neúspešný vo svojom povolani ako žena neúspešná v kuchyni, pretože žena opiera svoju identitu o založenie páru s úspešným mužom. Projekt egalitárnej dvoj kariérovej rodiny naráža na limity, napríklad na dilemu jedináčika, pre ktorého sa rozhodujú ženy, odmietajúce vzdať sa svojej ďalšej kariéry. Udržiavaná úroveň profesie im totiž umožňuje vyjednávať svoju pozíciu v páre. V 80. rokoch zvíťazil v Európe neokonzervatívny postoj k vnímaniu ženskej zamestnanosti, v 90. rokoch sa rodinné modely viac diferencovali a životný cyklus modifikoval.

Sociológia rodiny sa zaiste nemôže vyhnúť problematike rozvodu. Ivo Možný sa rozvodu a opakovanému manželstvu venuje vo svojej ôsmej kapitole. Rozvod je síce v našom kultúrnom priestore jediným právnym prostriedkom zániku manželstva, nie je však jediným spôsobom konca manželského súžitia žijúceho páru. Možný ponúka v danej kapitole historický vývoj právnej úpravy zániku manželstva, ako aj vývoj rozvodovosti v Čechách a v medzinárodnom porovnaní. Je rozvodovosť atribútom modernity? Aké sú vnútorné mechanizmy rozvodového správania manželov v teoretickej reflexii? Aké sú koreláty a prediktory rozvodového správania? Je opakovaná rodina odlišná od rodiny z prvého manželstva ženicha či nevesty? Na tieto otázky odpovedá Možný v kapitole o rozvode a tvrdí, že najhlbším pozadím zmeny manželského správania smerom k častejším rozvodom je strata opory manželského vzťahu v transcendencii, t.j. zmena sľubu vernosti pred Bohom na sobáš ako občiansku zmluvu.

V deviatej, záverečnej kapitole, príznačne nazvanej *Koniec rodiny?*, si Možný kladie azda tú najťažšiu otázku súčasnej sociológie rodiny. Zaniká rodina v postmodernej

dobe alebo ju individualizácia spoločnosti principiálne transformuje? Edward Shorter ako jeden z prvých označil identifikátory postmodernej rodiny. Sú nimi hodnotová diskontinuita medzi rodičmi a deťmi, latentná nestabilita v živote partnerskej dvojice a systematická demolícia konceptu „rodinné hniezdo“.

Demografi Goffmann-Nowotny a Van de Kaa nazývajú druhým demografickým prechodom proces, v priebehu ktorého západoeurópska a severoamerická rodina nadobúdajú črty postmodernej rodiny. Od päťdesiatych do deväťdesiatych rokov XX. storočia sa táto rodina postupne premieňala a prekonávala anomáliu spred 50. rokov, kedy spoločnosť napredovala industriálnymi krokmi a rodina tradičnými. Demografický vývoj naznačuje koniec tejto anomálie a koniec rodiny – v tradičnom poňmaní.

Daná kapitola je svojimi úvahami kvintesciou Možného knihy *Sociologie rodiny*. Okrem iného v nej vysvetľuje záhadu dynamiky modernej európskej civilizácie oproti iným civilizáciám prostredníctvom hypotézy manželov Bergerových o „kreatívnej schizofrénií“. Ako to, že v druhej polovici nášho tisícročia dosiahli práve západné spoločnosti najvyšší hmotný blahobyt a kultúrny rozkvet, a nie čínska, egyptská alebo indická, či iránska? Bergerovci v duchu Gooda predpokladajú, že európsky typ rodiny nie je výsledkom procesu modernizácie, ale jeho východiskom. Buržoázu rodinu nevytvoril kapitalizmus, ale ona bola jedným z predpokladov jeho vzniku. Na bedrách autonómnej západnej rodiny sa rozvíjal podľa nich západný modernizačný proces. Prameň tohto procesu však vysychá a s ním prichádzajú aj pochybnosti o modernej rodine.

Ak by jadrom európskej rodiny bol párový vzťah muža a ženy, táto ohromne adaptabilná dvojica by sa prispôsobila revolúcii súkromného sveta. Teda individualizácii žitého sveta. Lenže kultúrne antropológovia a hlbinní psychológovia nás upozorňujú, že jadrom modernej rodiny je vzťah matky a dieťaťa. Manželský vzťah inštrumentálne chráni základný sociálny vzťah. Rodičovský vzťah je primárnym vzťahom, ktorý je fatálne nezrušiteľný. Ak je v takejto rodine stále častejšie dieťa pociťované ako brzda individualizácie rodičov, je zrejmé, že sa ho v masovom meradle budú vzdávať. Na jednej strane teda postmoderná kapitalistická spoločnosť nemá deti veľmi rada, no na druhej strane ich má rada až príliš. Bezdetnosť je niekedy voľbou len preto, že je považovaná za zodpovednú voľbu.

Záver deviatej kapitoly je venovaný transformácii individualizovanej lásky a intimity a jej dôsledkov pre rodinu prostredníctvom Giddensovej kritiky Michela Foucaulta, ako aj prostredníctvom Giddensovho termínu inštitucionálna reflexivita či confluent love. Ak intelektuál Anthony Giddens píše, že „individuálna biografia sa rozišla s biografiou rodinnou“, potom intelektuáli Ulrich Beck alebo Bill Jordan píšú o paradoxe individualizovanej voľby. Prichádzajú totiž na to, že *ego* muža i ženy je aj na konci XX. storočia zakotvené v rodine. Vlastná rodina dodáva zmysel egoizmu obidvoch. A v tom, zdá sa, je budúcnosť modernej či postmodernej rodiny.

Za silný emotívny záver knihy môže byť čitateľ autorovi v podstate vďačný. Záplava pesimizmu vo vzťahu k postmodernej rodine je totiž frustrujúca. A tak Možného: „Mnohé tedy ukazuje, že ke konci rodiny máme asi rovnako ďaleko, ako sme mali za dob Plátónových; tak po všetkých stránkach výhodnou inštitúciou tato civilizace nerozpustí“ vyznieva uchu lahodiace.

Dočítali sme knihu, ktorá miestami pôsobí ako vysokoškolská učebnica, miestami ako odborná monografia určená úzkemu okruhu zasvätených záujemcov. Množstvo uvádzaných autorov a sociologických smerov, ktorými autor ilustruje problematiku socioló-

gie rodiny, svedčí na jednej strane o kompetentnosti v oblasti svetovej sociológie rodiny, ako aj svetovej sociológie vôbec, no na strane druhej autorovi neumožňuje ich hlbšiu analýzu. Možný v *Sociológii rodiny* podal výber hlavne anglosaských a germánskych, ale aj najvýznamnejších francúzskych sociológov, ktorí ovplyvnili formovanie sociológie rodiny ako samostatnej aplikovanej sociologickej disciplíny, hoci sociológia rodiny nebola u mnohých z nich nosným vedeckým záujmom. Po prečítaní tejto knižky budeme vedieť, kto sú otcovia sociológie rodiny vo svetovom meradle, ale aj kto sú ich pokračovatelia. Možný v *Sociológii rodiny* predstavuje hlavne rodinnú inštitúciu modernej a postmodernej spoločnosti. Na rozdiel od knihy *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*, v ktorej stavia do protikladu tradičnú a modernú rodinu.

Sociológia rodiny Iva Možného je všeobsiahla monografická práca, zaplňajúca veľkú medzeru na českom, ale i slovenskom odbornom trhu. Jej vydanie má i symbolický charakter. Ak koncom 70. rokov začína Ivo Možný publikovať práce zo sociológie rodiny (o vzťahoch medzi povahou práce a rozvodovosťou), v 80. a 90. rokoch ako z roztrhnutého vreca vyberá a publikuje množstvo štúdií v *Demografii* a *Sociologickom časopise* o nových javoch v kultúrne legitímnych vzorcoch rodinného správania, o nezosobášených súžitíach brnenskej populácie, o opakovanej a neúplnej rodine, vydáva spomínané knihy *Rodina vysokoškolsky vzdelaných manželů*, *Moderní rodinu (mýty a skutečnosti)* a známu esej *Proč tak snadno...*, tak koncom 90. rokov akoby završoval svoje epistolárne výstupy syntetickou chýbajúcou prácou. *Sociológiou rodiny*.

Jednou zo zásluh *Sociológie rodiny* Iva Možného je schopnosť predložiť čitateľovi komplexný obraz sociológie rodiny vo svetovej i českej sociológii rodiny, ako aj načrtnúť jej historický vývoj i budúce perspektívy. Fundovanosť sociológa prezrádza to, ako vyberá hrozienka z koláča svetovej sociológie, aby v prehľadnej podobe predstavil čitateľovi najdôležitejšie problémy minulého i súčasného poznania z oblasti sociológie rodiny. Záslužný čin autora i nakladateľstva SLON sa vydaril. Vydali zasvätenú prehľadnú monografiu, ktorú môžu čítať študenti sociológie, kultúrnej antropológie, etnografie i ich učitelia, ale i všetci tí, ktorých podstata modernej rodiny zaujíma. Pochopiť podstatu rodiny znamená pochopiť podstatu človeka. A tomuto pochopeniu napomáha Ivo Možný vo svojej *Sociológii rodiny*.

ĽUBA KRÁLOVÁ pôsobí ako učiteľka sociológie. Od roku 1990 absolvovala tri dlhodobé študijné pobyty na sociologických a politologických pracoviskách v Bruseli, Janove a Aix-en-Provence. Publikuje časopisecky v *Sociologickom časopise*, *Demografii*, *Sociológii* a *Politologickej revue*.

Literatura

- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdelaných manželů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- Možný, I. 1991. *Proč tak snadno?* Praha: SLON.
- Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- Petrusek, M. 1997. „Jubileum sociologa sršatého a moudrého.“ *Sociologický časopis* 33: 487-490.
- Shorter, E. 1977. *Naissance de la famille moderne. XVIIIe-XXe siècle* (Preklad z angličtiny do francúzštiny – Serge Quadrupani). Paris: Éditions du Seuil.